

Een Postmodernisme

Meer grip op de zaak

Postmodernisme; een containerbegrip. Het is wat komt na het modernisme. Dat modernisme lijken we nu te hebben kunnen definiëren, maar wat is het postmodernisme? Is het een tijd waarin we de weg kwijt zijn en zoeken naar een nieuwe “religie”? Of is het simpelweg de tijd waarin we erachter komen dat er geen heilige weg bestaat en dat alles voordelen en nadelen heeft? Misschien bevat het postmodernisme stiekem toch, onderliggend, bepaalde ziens- en handelswijzen. In het ruimtelijk ontwerp leidt dit tot nieuwe grondslagen en daarna weer tot een nieuwe vormtaal. Of, je zou kunnen zeggen, tot een veelheid aan vormtalen. Waarom moet een periode die gekenmerkt wordt door een grote pluriformiteit eigenlijk een naam hebben?

Jornt Schröder

jornt.schroder@wur.nl

Joren Jacobs

joren.jacobs@wur.nl

Redacteurs TOPOS

René Descartes (1596-1650): Ik denk, dus ik ben... de voorbode van het modernisme?

Inleiding

We kunnen op verschillende manieren een begrip als het postmodernisme bekijken. Objectief, haar definitie achterhalen, haar oorsprong zoeken, kijken door een historische bril. De vragen die dan opkomen, zijn onder andere: wanneer ontstond het postmodernisme; hoe ontstond het; en hoe actueel is het nu? Een zekere mate van algemeenheid moet wel in acht genomen worden, want er komt een punt waarop meningen gaan verschillen. Daar gaan we dan normatief kijken. Dat wil zeggen, we kunnen het in grote lijnen als iets negatiefs of iets positiefs beschouwen. Maar om dit te kunnen doen, moeten we eerst weten welke verschillende opvattingen er zijn en moeten we ons realiseren dat er sprake is van verschillende axioma's. Omdat *post* betekent dat het ná iets komt, kun je het postmodernisme zien als een reactie op het modernisme. Evenwel kun je echter op zoek gaan naar de intrinsieke waarden van een unieke stroming die postmodernisme heet.

De vele facetten van zo'n containerbegrip kunnen onmogelijk in vier bladzijden worden gedekt. Dit artikel doet daarom vooral een voorzet en verkent, in de eerste plaats, een stuk geschiedenis achter

het begrip en laat, in de tweede plaats, zien dat de normatieve positionering ten opzichte van postmodernisme zeer kan verschillen, al naar gelang hoe men postmodernisme definieert. Tenslotte durft dit artikel zelfs een voorzichtige conclusie te trekken die vooral haar eigen relativiteit benadrukt, hetgeen overigens geheel conform het postmodernistisch gedachtegoed is.

Objectieve beschouwingen

Een bekend woordenboek zegt over postmodernisme: “een filosofie die ervan uitgaat dat er geen absolute waarheid bestaat en de wereld niet te beheersen is” (Van Dale, 2005), waarin we een *filosofie* moeten opvatten als een levensbeschouwing en niet als de representant van een bepaald filosofisch discours. Het bevat dus twee belangrijke uitgangspunten, maar dit zijn tegelijkertijd ‘tegen-uitgangspunten’, want ze zijn negatief, ontkennen uitgangspunten die tegenovergesteld zijn, namelijk dat er een absolute waarheid is en dat de wereld te beheersen is. Impliciet wordt hier verwezen naar het modernisme. Modernisme en postmodernisme zijn, als filosofische stromingen, gekoppeld aan de sociale werkelijkheden van bepaalde tijdperken, respectievelijk de moderne tijd en de huidige (door sommigen genoemd: postmoderne) tijd.

Is er een verschil tussen het begrip modernisme en de moderne tijd? Ja en nee. Ja, in geschiedkundige zin, aangezien de moderne tijd haar filosofische wortels in de tijd van de Verlichting heeft (ruwweg 1650-1800), terwijl het modernisme pas aan het begin van de twintigste eeuw het levenslicht zag. Nee, in de zin dat het modernisme grotendeels haar wortels vindt in diezelfde Verlichting. Want wat hield de Verlichting ook alweer in? Het verlichtingsdenken werd gekenmerkt door het afscheid van de aloude machten als kerk en adel en het uitzinnige geloof in verstand en rationaliteit zorgde ervoor dat de eens zo geheimzinnige en ontembare natuur kon worden ontmaskerd en getemd.

Men zou kunnen beweren dat dit rationalisme, vooral als tegenreactie op de afhankelijkheid van kerk en bijbel, een aanvang vond met René Descartes (1596-1650), die door sommigen de vader van het modernisme wordt genoemd en door velen de vader van het rationalisme. Hij was de eerste die zijn eigen bestaan herleidde uit zijn eigen denken en niet uit het scheppingsverhaal. Omdat hij zich daarmee op glad ijs bevond, deed Descartes eveneens een poging om op rationele wijze het bestaan van God aan te tonen. Door een hedendaagse bril gezien houdt dit 'ontologisch' godsbewijs geen stand, maar feit is dat Descartes het begin van een tijd markeerde waarin de mens met zijn denken autonoom zou worden. De eerste verlichtingsfilosofen worden wel de volgelingen van Descartes genoemd; Descartes, die zelf te vroeg overleed om nog getuige te kunnen zijn van de stille revolutie van de Verlichting.

Het traject van een geleidelijke acceptatie van godloze theorie culmineerde in de bloedige Franse Revolutie, waarna ook de praktijk steeds godlozer werd, omdat verlichtingsidealen inmiddels geaccepteerd waren. Met de *Trias Politica* ontstonden de moderne staatsvormen als onze democratie, in principe vrij van kerkelijke invloeden, en kwam een rationele wetenschap tot bloei. Dit alles speelde zich met name af in de westerse wereld. Voorbeelden van 'verlichtingsfilosofen' zijn dan ook Montesquieu (1689-1755) en Voltaire (1694-1778) (Frankrijk), Spinoza (1632-1677) (Nederland), Kant (1724-1804) (Duitsland), Locke (1632-1704) en Hume (1711-1776) (Engeland). Hun ideeën en de ideeën van anderen hebben de weg geplaveid voor de ossenkar met de Industriële Revolutie erop. De industrialisering stoomde letterlijk door in de landen die we nu moderne, geïndustrialiseerde landen noemen. Modern was de uitdrukking die vanaf het begin van de twintigste eeuw gebruikt werd om het onderscheid aan te tonen met landen die nog 'achter liepen' en de filosofie van die vooruitgang is modernisme gaan heten.

De zelfheerschappij die de mens vanaf dat moment vanzelfsprekend veronderstelde heeft ook een rol gespeeld in de verandering van de houding ten opzichte van natuur. Een nieuwe relatie tussen mens en natuur werd onder andere duidelijk in de geografie, waar een beschrijvende traditie werd omgeruild voor een meer analyserende traditie, de ruimtelijke analyse, waarin de mens plotseling werd gezien als onderdeel van een rationeel (economisch) systeem van causale verbanden. Ook in de schilderkunst zien we vanuit het rationele denken verschuivingen optreden. Zo stelde de eerste kubistische schilder Paul Cézanne (1839-1906) voor om de natuur voortaan te behandelen als cilinders, bolvormen en kegels. De natuur werd hierbij beschouwd als een door de mens te doorgronden iets, waarbij natuurgetrouwe afbeeldingen van de werkelijkheid werden vervangen door geometrische vormen.

Een ander kenmerk van het verlichtingsdenken was het geloof in een samenleving waarin, zoals al eerder vermeld, voortgang synoniem was aan vooruitgang en nieuw beter was dan oud (De Pater en Van der Wusten, 1996). Terugkijken op het verleden had dus geen zin meer. Vergelijk dit denken met de architectuur van onder anderen Le Corbusier (1887-1965) en Gropius (1883-1969), waarbij gebouwen puur functioneel dienden te zijn, en daarmee ontdaan van allerlei decoraties en nostalgische verwijzingen naar het verleden. Bovendien moesten gebouwen en stadsontwikkelingsplannen toegespitst zijn op de sociale omstandigheden van de twintigste eeuw. Deze behoefte om "iets eigentijds" te maken met "eigentijdse" materialen en technieken en daarmee te "breken" met het verleden vinden we ook terug in allerlei vormen van schilder- en beeldhouwkunst, die we vandaag de dag als modernistisch typeren. Denk hierbij aan stijlen als het abstract expressionisme, het eerder genoemde kubisme, het futurisme en de abstracte of niet-figuratieve kunst.

Toch groeide op een gegeven moment de weerzin tegen het modernisme, waarbij de critici zich "postmodernisten" gingen noemen. Om te beginnen waren het de filosofen Lyotard (1924-1998) en Derrida (1930-2004) die het verlichtingsdenken, waarmee het modernisme doorspekt was, aanvielen. Ten eerste geloofden zij niet dat door middel van rationaliteit alle problemen opgelost konden worden en dat de mens daarmee de wereld naar zijn hand kon zetten. Bovendien was er een wantrouwen in allesomvattende theorieën en wetten, omdat er simpelweg niet één werkelijkheid bestond. Harde feiten ontbreken, aangezien ieder zijn eigen interpretaties heeft. De werkelijkheid is, kortom, afhankelijk van de context en daarmee dient er ruimte te zijn voor meerdere zienswijzen, waarbij debat gevoerd kan worden, maar consensus geen noodzaak is. Ten tweede geloofden zij niet in sociale orde en eenheid (zoals dat in modernistische onderstromen als het Marxisme het geval was). In plaats daarvan geloofden zij heilig in de onoverzichtelijkheid, het gefragmenteerde en het veelvormige.

Deze filosofie vond vanaf de jaren zeventig tamelijk veel gehoor in allerlei vakgebieden en wetenschappelijke disciplines. Eén van de kenmerken was de hang naar identiteit. Waar in moderne planning en ontwerp bijvoorbeeld de nadruk lag op functionaliteit, blauwdrukplanning en de "tabula rasa", gingen de postmodernen veel meer op zoek naar het streekeigene en het toepassen van "speciale" ontwerpen, bouwstijlen en elementen (zodat een plek herkenbaar was). Naast het streekeigene kwam er, althans in theorie, ook meer aandacht voor het persoons-eigene, oftewel het individuele, en de erkenning dat algemeen belang niet bestaat. De praktische vraag bleef echter bestaan: hoe komen we in een klein land met zestien miljoen mensen tegemoet aan het individuele belang? Er kwam in ieder geval steeds meer kritiek op de publieke besluitvorming, het functioneren van de overheid en de manier waarop 'inspraak'

was georganiseerd. Hierin regeerde nog steeds het credo 'de meerderheid beslist'.

Normatieve beschouwingen

Maar hoe postmodernistisch zijn we nu? Schieten we niet te ver door? Of heeft het postmodernisme nooit bestaan? Waar de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening nog enigszins de geest had van een soort modernistische planning ten behoeve van het algemeen belang, heeft de Nota Ruimte met al haar vrijheden voor lagere overheden wellicht een aantal postmodernistische trekjes. Niet volgens Van Ark (2005), die verderop in deze TOPOS de Nederlandse ruimtelijke ordening onder de loep neemt, maar er lijkt wel een verschuiving in paradigma's te zijn. Aan de andere kant kunnen we ons afvragen in hoeverre de Nederlandse samenleving beter wordt van die nieuwe koers, die postmodernistisch lijkt door haar grote "governance"-gehalte. Steeds vaker merken we dat veel mensen wel groot-schalige ontwikkelingen willen, maar er ondertussen een "not in my backyard"-gedachte op nahouden.

De normatieve manier van kijken is wellicht de meest interessante, vanwege het feit dat hier meningen conflicteren. Welke opvatting ligt het dichtst bij die van onszelf? Uitgesproken voorstanders zien het postmodernisme onder meer als een periode waarin hoogdravende pretenties van het modernisme (de maakbare samenleving bijvoorbeeld) terecht wordt gewezen en er nieuwe mogelijkheden voor zingeving ontstaan. Uitgesproken tegenstanders zien het postmodernisme onder meer als de naam voor een verzameling van symptomen van een maatschappij in crisis. Op beide zullen we nu wat dieper ingaan.

Typisch modernistisch is het om er vanuit te gaan dat een verbond van wetenschap en techniek uiteindelijk zal leiden tot, enerzijds, het kennen van de hele werkelijkheid en, anderzijds, het oplossen van alle problemen. Het vangnetmodel van

Karl Popper (1902-1994) is van deze opvatting een goede illustratie. Het model veronderstelt de wetenschap als een vangnet voor de werkelijkheid. Naarmate de wetenschap en de wetenschappelijke kennis zich ontwikkelen, worden de mazen van het net kleiner, tot zij de hele werkelijkheid in kaart heeft gebracht. Hiermee zou het bestaansrecht van de wetenschap op een gegeven moment vervallen en zou zij slechts nog de van betekenis kunnen zijn als kenniswinkel.

Het positieve van een postmoderne visie is dat het afscheid neemt van de grote idealen van het modernisme, sinds Descartes en de Verlichting, maar tegelijkertijd is er sprake van een ontkenning van verantwoordelijkheden. Postmodernen zijn te vergelijken met klanten van een supermarkt. Ze vinden de productie van veel goederen maar niks, maar vullen er ondertussen wel hun mand mee (Schuurman, 2004). Met andere woorden; beschikbare technologie wordt optimaal uitgebuit, maar niemand wil er verantwoordelijk voor zijn. Bovendien neemt de postmodernist afscheid van elke boven-individuele zingeving, waarmee de deur geopend wordt voor een nihilistische levenshouding. Het individuele of zelfs

individualistische karakter van het postmodernisme dreigt ertoe bij te dragen dat men zich vooral richt op de problemen op kleine schaal of microniveau. De samenhang met het macroniveau dreigt te worden genegeerd en hierin schuilt een gevaar. Het beste voorbeeld hiervan is wel de 'global warming' waarvoor geen enkel individu zich verantwoordelijk voelt. Schuurman staat dus duidelijk kritisch ten opzichte van de op dit moment overheersende denkcultuur van het postmodernisme.

Het postmoderne perspectief, dat daar tegenover staat, meent dat (technische) oplossingen altijd gebonden zijn aan een specifieke plaats en tijd. Hoewel plaatsen geografisch-topologisch niet snel veranderen, veranderen zij voortdurend in culturele zin; een verandering die samenhangt met de voortgang van de tijd. In postmodern perspectief vindt de wetenschap juist haar bestaansrecht in deze verscheidenheid in plaatsen en in de tijd, want overal zijn andere oplossingen nodig en steeds opnieuw. Eeuwige kennis bestaat niet en de eeuwige toepassing ervan al helemaal niet. De wetenschap krijgt hiermee een eeuwigheidswaarde als zijnde een integraal onderdeel van

Bijlmermeer: modernistische stedenbouw?
Beroemd en berucht. Functionaliteit is het hoogste goed.

een samenleving, naast meer praktische onderdelen als landbouw en 'ambachten', die allen een bijdrage leveren aan het voortbestaan van die samenleving.

Ter contemplatie

In een positieve beschouwing van het postmodernisme blijkt dat andere kenmerken van de stroming belicht worden dan in een negatieve beschouwing. Voorstanders leggen toch vooral de nadruk op wat slecht was aan het modernisme, wat we ervan geleerd zouden moeten hebben, en projecteren van daaruit het postmodernisme als manier van leven of een zienswijze die meer recht doet aan de realiteit. Zij achten zichzelf daarmee realisten bij uitstek. De huidige tijd wordt niet voor niets gezien als een postmoderne tijd. Tegenstanders benadrukken echter de schaduwzijde van iets dat postmodernisme heet en kijken daarbij vooral naar maatschappelijke ontwikkelingen. Individualisering en een gebrek aan verantwoordelijkheidsgevoel springen dan in het oog. De huidige tijd wordt daarmee een tijd zonder perspectief en de hoop is vooral dat het postmodernisme iets tussentijds is. Kortom, argumenten van pleitbezorgers en criticasters zijn moeilijk met elkaar te vergelijken.

Daarnaast lijkt er sprake te zijn van grote diversiteit aan mogelijkheden voor het duiden van deze filosofische stroming. In beginsel was zij vooral reactionair en ontcrachtte zij de illusionaire waarheden van het modernistisch establishment. Dit zou je 'deconstructief postmodernisme' kunnen noemen. Later, sedert de jaren tachtig van de vorige eeuw, ontstonden ook nieuwe ideeën, nieuwe waarheden, zo je wilt, binnen een postmoderne zienswijze. We noemen ze bijvoorbeeld 'restructief', 'constructief', 'ecologisch' en 'gefundeerd postmodernisme'.

Na een initiële fase, die reactionair was, kwam dus een fase waarin meer plaats was voor nuance. Het modernisme bracht ons niet alleen schijnwaarheden en utopische idealen, maar leverde ook fundamentele inzichten waar postmodernisten niet omheen kunnen en die zelfs belangrijke ingrediënten voor constructievere postmodernistische filosofieën kunnen zijn. Democratie en wetenschap zijn toch vooral producten van rationaliteit, mede mogelijk gemaakt door verlichting, Franse Revolutie en modernisme (vrij naar Van Assche, 2005). Je zou kunnen menen dat deze idealen, ondanks al die postmodernistische relativering van

absolute waarden, nog steeds overeind staan. Sterker zelfs, we hebben ze tot exportgoederen gemaakt.

Op de vraag of het postmodernisme nu een stroming is, ja dan nee, zou voorzichtigheidshalve de conclusie getrokken kunnen worden dat zij het in haar eigen waarden haast onmogelijk maakt. De na-druk die zij legt op pluriformiteit is daarvan een goed voorbeeld. Onder de noemer postmodernisme worden vele wegen verkend, die vooral gemeenschappelijk hebben dat zij geen absolute waarheden zoeken en geen beheersing van de werkelijkheid nastreven. Als stroming mist zij vooralsnog eenheid en (eigen) idealen.

Literatuur

- Appignanesi en Garrat (1997), "Postmodernisme voor beginners".
- Van Ark (2005), *Modernistische maakbaarheid of postmodern realisme?*, "TOPOS", #2.
- Van Assche (2005), *-ISMEN -OSMEN -USMEN -URMEN -ORMEN* Over het postmodernisme, "TOPOS", #2.
- Van Dale (2005), www.woordenboek.nl.
- Honour en Fleming (2000), "Algemene Kunstgeschiedenis".
- De Pater en Van der Wusten (1996), "Het Geografische Huis".
- Schuurman (2004), "Geloven in Wetenschap en Techniek".

Summary

The authors try to gain some insight in the concept of postmodernism by looking at it from an objective as well as a normative point of view. From this it becomes clear that postmodernism first arose as a response to modernist ideals that were, by then, characterized by the notions of absolute truths and the controllability of society and the environment. Not deliberately intended this way by the first rationalists, like Descartes, modernism did manifest itself as such. Still, postmodernism raises more questions than it provides solutions. It promotes diversity, as opposed to modernist uniformity, but is in itself quite diverse too. With its strong ties to modernism and its evolving appearance postmodernism does not actually produce new ideals, thus making it hard to distinguish it as a consistent, contemporary philosophical movement.

La Pyramide bij het Louvre te Parijs: postmodern ontwerp van de openbare ruimte? Vereniging van oud en nieuw met oog voor uniciteit.